

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΣΙΑΡΧΗΣ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ
Επιμέλεια

ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ
Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ 1992

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Εισαγωγή. Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας	11
JILL DUBISCH Κοινωνικό φύλο, συγγένεια και θρησκεία: Αναπλάθοντας την ανθρωπολογία της Ελλάδας	99
JANE COWAN Η κατασκευή της γυναικείας εμπειρίας σε μια μακεδονική κωμόπολη	127
LUCY RUSHTON Η μητρότητα και ο συμβολισμός του σώματος	151
LORING DANFORTH Η ρύθμιση των συγκρούσεων μέσα από το τραγούδι στην τελετουργική θεραπευτική	171
ΙΩΑΝΝΑ ΜΠΕΟΠΟΥΛΟΥ Όταν οι άντρες ταξιδεύουν: Χώροι συνάντησης και διαχωρισμού των δύο φύλων	193
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Ο κόσμος του καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό αυτισμό ..	209
SOFKA ZINOVIEFF Έλληνες άντρες και ξένες γυναίκες: Το «καμάκι» σε μια επαρχιακή πόλη	251
MARINA ΙΩΣΗΦΙΔΟΥ Αδελφές στον Χριστό: Η συγγένεια σε δύο ελληνικά ορθόδοξα μοναστήρια	277
ROGER JUST Τα όρια της συγγένειας: Συγγένεια και κοινωνικό φύλο σε ένα νησί του Ιονίου	313
MICHAEL HERZFELD Η ρητορική των αριθμών: Συντεκνία και κοινωνική υπόσταση στην ορεινή Κρήτη	345
PETER LOIZOS Εθνογραφία φιλική προς τους χρήστες; Προβλήματα μεθόδου και γραφής στην ανθρωπολογία	373
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	405

© Copyright Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 1992

Εκδόσεις Θ. Καστανιώτη
 Ζ. Πηγής 3, 106 78 Αθήνα
 ☎ 360.32.34 - 360.13.31

ISBN 960-03-0976-0

- Herzfeld, M. 1981 «Meaning and Morality: A Semiotic Approach to Evil Eye Accusations in a Greek Village». *American Ethnologist* 8: 560-574.
- Hirschon, R. 1976 *The Social Institutions of an Urban Locality of Refugee Origin in Piraeus*. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Oxford University.
- Hirschon, R. 1978 «Open Body/Closed Space: The Transformation of Female Sexuality». Στο S. Ardener (επιμ.) *Defining Females*. Λονδίνο: Croom Helm.
- Pitt-Rivers, J. 1977 *The Fate of Shechem*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rheubottom, D. 1985 «The Seed of Evil Within». Στο D. Parkin (επιμ.) *The Anthropology of Evil*. Οξφόρδη: Blackwell.
- Rushton, L. 1984 «The Angels — A Women's Religious Organisation in Northern Greece». Στο A. Blok και H. Dreissen (επιμ.) *Cultural Dominance in the Mediterranean Area*. University of Nijmegen.
- Schmemmann, A. 1974 *Of Water and the Spirit*. Νέα Υόρκη: St Vladimir's Seminary Press.
- Τζινίκου-Κακούλη, Α. 1979 *Λαογραφικοί Αντίλαλοι του Βελβενδού*. Θεσσαλονίκη.

Η ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ
ΣΤΗΝ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ

Loring Danforth

Τα Αναστενάρια είναι μια τελετουργία που περιλαμβάνει έκσταση και καταληψία και τελείται σε μερικά χωριά και κωμοπόλεις της Μακεδονίας.¹ Είναι ένα τελετουργικό σύστημα ψυχοθεραπείας, που συχνά επιτυγχάνει να θεραπεύει ασθένειες που με δυτικούς ψυχιατρικούς όρους θα χαρακτηρίζονταν ψυχογενούς υπόστασης. Σε αυτή την εργασία προτείνω μια εξήγηση για τη θεραπευτική δραστηριότητα των Αναστεναριών, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο εξομαλύνουν τόσο στο συμβολικό, όσο και στο κοινωνικό επίπεδο τις συγκρούσεις που συχνά βαρύνονται για την ασθένεια. Θα εξετάσω μια συγκεκριμένη κατηγορία κοινωνικών σχέσεων, που συχνά χαρακτηρίζεται από πυκνές συγκρούσεις και αρκετή ένταση. Στη συνέχεια θα δείξω πώς αυτή η σύγκρουση εκφράζεται συμβολικά και λύνεται σε ένα από τα τραγούδια που συνοδεύουν το χορό των τεσσάρων εν καταληψία Αναστενάρηδων. Τέλος, θα δείξω πώς η συμμετοχή στα Αναστενάρια είναι συχνά ικανή να αναδομήσει την κοινωνική πραγματικότητα του ασθενή με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξομαλύνει τις συγκρούσεις που ευθύνονται για την ασθένειά του και να επιφέρει τη θεραπεία.

Τα Αναστενάρια μέχρι το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων το 1913 τελούνταν στη βορειοανατολική Θράκη, κοντά στη Μαύρη Θάλασσα. Μεταξύ των πολλών Ελλήνων που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή ένα χρόνο αργότερα ή-

¹ Το κείμενο αυτό γράφτηκε στα ελληνικά από το συγγραφέα. (Σ.τ.Επ.)

ταν οι Κωστιλήδες, κάτοικοι του Κώστι, της σημαντικότερης κωμόπολης με παράδοση στα Αναστενάρια. Το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων από το Κώστι εγκαταστάθηκε στη δυτική Μακεδονία, στο νομό Σερρών, στο χωριό Αγία Ελένη, όπου ακόμα τελούνται τα Αναστενάρια.²

Αν και τα Αναστενάρια έχουν απορριφθεί από τους εκπροσώπους της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας σαν ιερόσυλη επιβίωση προχριστιανικών ειδωλολατρικών τελετουργιών, ωστόσο υφίστανται μέσα στο θρησκευτικό και κοσμολογικό πλαίσιο της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας και βασίζονται, σε μεγάλο βαθμό, στον Ορθόδοξο συμβολισμό, τις δοξασίες και την τελετουργική πρακτική. Κατά τη διάρκεια ορισμένων σημαντικών εορτών της Εκκλησίας οι Αναστενάρηδες της Αγίας Ελένης και των γύρω περιοχών, δέκα με δεκαπέντε γυναίκες και τρεις τέσσερις άντρες, συγκεντρώνονται στο κονάκι, το εικονοστάσι όπου φυλάγονται οι εικόνες των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Αυτές οι εικόνες πιστεύεται ότι έχουν τη δύναμη να κάνουν θαύματα, όπως άλλωστε και τα μεγάλα κόκκινα μαντίλια, γνωστά ως «σημάδια», που φυλάγονται μαζί με τις εικόνες.

Η κορύφωση του ετήσιου τελετουργικού κύκλου των Αναστεναρίων είναι το πανηγύρι των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, που γιορτάζεται από την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία στις 21 Μαΐου. Οι Αναστενάρηδες μαζεύονται στο κονάκι νωρίς την παραμονή της γιορτής. Σύντομα αρχίζει η μουσική με τρίχορδες θρακικές λύρες και ένα μεγάλο νταούλι και οι Αναστενάρηδες περιέρχονται σε καταληψία και αρχίζουν να χορεύουν. Οι Αναστενάρηδες πιστεύουν ότι όταν αρχίζουν να χορεύουν, τους «πιάνει» ή τους «καλεί» ο Άγιος Κωνσταντίνος και ότι όσο χορεύουν, ο Άγιος ελέγχει και ταυτόχρονα είναι υπεύθυνος για όλες τις πράξεις τους. Οι Αναστενάρηδες χορεύουν για είκοσι με τριάντα λεπτά και μετά από ένα σύντομο διάλειμμα χορεύουν και πάλι. Αυτή η διαδικασία συνεχίζεται μέχρι περίπου τα μεσάνυχτα, που ολοκληρώνεται αυτή η τελετουργική συνάντηση.

Το πρωί της 21ης Μαΐου οι Αναστενάρηδες θυσιάζουν ένα

μαύρο πρόβατο στον Άγιο Κωνσταντίνο. Κατόπιν χορεύουν στο κονάκι μέχρι το απόγευμα, οπότε τους ειδοποιούν ότι η μεγάλη φωτιά που είχαν ανάψει πριν αρκετές ώρες σε ανοιχτή περιοχή κοντά στην άκρη του χωριού έχει καεί και έχει σχηματίσει μια τεράστια θράκα. Μετά προχωρούν ξυπόλυτοι από το κονάκι στον τόπο της φωτιάς, όπου μερικές χιλιάδες άνθρωποι έχουν συγκεντρωθεί για να παρακολουθήσουν αυτή την εντυπωσιακή πυροβολασία.

Μερικοί άντρες απλώνουν τα κάρβουνα με μακριά ξύλα μέχρι να σχηματίσουν ένα μεγάλο ωοειδές στρώμα. Τότε οι Αναστενάρηδες, ο καθένας κρατώντας μια εικόνα ή «σημάδι» των Αγίων, μπαίνουν στη φωτιά τρέχοντας και χορεύοντας πάνω κάτω, σηκώνοντας με τα πόδια τους ένα πλήθος από σπίθες και στάχτη. Συνεχίζουν να χορεύουν μέχρι που η φωτιά σβήνει τελείως και δε μένει τίποτε άλλο παρά ένα στρώμα από ακίνδυνη φαιά στάχτη. Μετά επιστρέφουν στο κονάκι, όπου προσφέρεται φαγητό σε όλους τους παρευρισκομένους. Οι Αναστενάρηδες πιστεύουν ότι μόνο αυτοί μπορούν να πυροβολούν χωρίς να καίγονται, γιατί προστατεύονται από την υπερφυσική δύναμη του Αγίου Κωνσταντίνου.³

Ως σύστημα τελετουργικής ψυχοθεραπείας τα Αναστενάρια ασχολούνται με τη διάγνωση και τη θεραπεία ενός ευρύτατου φάσματος ασθενειών. Ένας ασθενής ενδέχεται να συμβουλευτεί τους Αναστενάρηδες μάλλον παρά ένα γιατρό ή πρακτικό της περιοχής, εάν παρουσιάσει κάποιο από τα ακόλουθα συμπτώματα: ασυνήθιστη, έμμονη ή αποκλίνουσα συμπεριφορά ειδικά θρησκευτικής φύσης ή σχετιζόμενη με τη φωτιά· επίμονα όνειρα ή οράματα σχετικά με τα Αναστενάρια· περιόδους λιποθυμίας, παράλυσης ή ακούσιας και ανεξέλεγκτης ενεργητικότητας· περιόδους κατάθλιψης ή άγχους, που χαρακτηρίζονται από γενική αδιαθεσία και ανορεξία, αϋπνίες και έλλειψη διάθεσης για δουλειά. Η αρχική διάγνωση ότι κάποιος μπορεί να υποφέρει από ασθένεια που σχετίζεται με τα Αναστενάρια ενισχύεται αν συμβαίνει να είναι απόγονος Αναστενάρηδων, αν είναι γνωστό ότι έχει χλευάσει τα Αναστενάρια ή αν η αρχή των συ-

μπτωμάτων του έτυχε να συμπέσει με κάποια σημαντική τελετουργική συνάντηση των Αναστενάρηδων.

Όταν γίνει μια τέτοια διάγνωση, λέγεται ότι το συγκεκριμένο άτομο «υποφέρει από τον Άγιο» ή ότι «υποφέρει από αυτά τα πράγματα». Τότε ο ασθενής ή ένα μέλος της οικογένειάς του προσκαλεί τους Αναστενάρηδες να συγκεντρωθούν στο σπίτι του. Αφού ο ασθενής έχει συζητήσει την αρχή και την εξέλιξη της νόσου του και την παρούσα κατάστασή του, μια Αναστενάρισσα συνήθως αρχίζει να κινείται μπρος πίσω στην καρέκλα της και να χτυπά ζωηρά τις παλάμες μερικές φορές ή σηκώνεται και χορεύει για μερικά δευτερόλεπτα. Μετά δίνει μια διαταγή στον ασθενή, που πιστεύεται ότι είναι έκφραση της θέλησης του Αγίου Κωνσταντίνου. Σε αυτές τις περιπτώσεις λένε ότι η Αναστενάρισσα μιλάει «με τη δύναμη του Αγίου».

Η φράση της Αναστενάρισσας είναι πάντα μια εντολή να επανορθώσει κάποιο «τελετουργικό σφάλμα», που έχει γίνει από τον ασθενή ή κάποιο μέλος της οικογένειάς του. Για παράδειγμα, μπορεί να ζητηθεί από τον ασθενή, για να αναρρώσει, να ανακαινίσει την οικογενειακή του εικόνα, να θυσιάσει ένα αρνί στον Άγιο ή να τον υπηρετήσει παρακολουθώντας τακτικά τις τελετουργικές συγκεντρώσεις των Αναστενάρηδων. Πιστεύεται ότι ο Άγιος έχει προκαλέσει τα ενοχλήματα στον ασθενή, για να τον αναγκάσει να επανορθώσει το λάθος του ή να υπηρετήσει τον Άγιο με κάποιο επιθυμητό τρόπο. Όταν ο ασθενής υπακούσει στις εντολές των Αναστενάρηδων ή όταν απλώς δεχτεί να τις εκτελέσει, συχνά διαπιστώνει μια καλύτερευση της κατάστασής του, που αποδίδεται στην αγαθοποιό δύναμη του Αγίου Κωνσταντίνου, ο οποίος συγχώρησε τον ασθενή για το τελετουργικό του σφάλμα. Άσχετα με τις συγκεκριμένες υποδείξεις των Αναστενάρηδων, ο ασθενής που πιστεύει ότι έχει θεραπευτεί από τον Άγιο αισθάνεται συνήθως υποχρεωμένος να παρακολουθεί τις τελετουργικές συναντήσεις των Αναστενάρηδων. Αρκετά συχνά «καταλαμβάνεται» ή «καλείται» από τον Άγιο, αρχίζει να χορεύει και γίνεται ο ίδιος Αναστενάρης.

Αυτή η διαδικασία διαφαίνεται στο παράδειγμα που ακολουθεί και που αφορά στον τρόπο με τον οποίο μια γυναίκα —θα την αποκαλώ Μαρία— έγινε Αναστενάρισσα:

Η Μαρία δεν ήξερε τίποτα για τα Αναστενάρια μέχρι που παντρεύτηκε κάποιον που ο αδελφός του ήταν Αναστενάρης. Όταν ο άντρας της της είπε ότι ο αδελφός του χόρευε στη φωτιά, αυτή είπε ότι είναι τρελός. Ο άντρας της την προειδοποίησε να μη μιλάει έτσι. Λίγο καιρό μετά το γάμο της είδε τα Αναστενάρια για πρώτη φορά και κατατρόμαξε. Ως νεόνυμφη και αργότερα μητέρα η Μαρία ήταν φιλάσθενη. Μια μικρή Αναστενάρισσα στο χωριό της είπε να μην ανησυχεί και να μη συμβουλευτεί γιατρό. Δεν ήταν άρρωστη. Υπέφερε από τα Αναστενάρια και κάποτε θα γινόταν Αναστενάρισσα κι η ίδια. Σ' αυτή την περίοδο ονειρευόταν τους Αναστενάρηδες, που χόρευαν με τις εικόνες του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης.

Η Μαρία δεν τα πήγαινε καλά με την πεθερά της, που έμενε μαζί τους. Σύμφωνα με τη Μαρία, η πεθερά της είχε κακιά ψυχή και ήταν πολύ εγωίστρια και απαιτητική. Η Μαρία πίστευε ότι η δική της συμπεριφορά χαρακτηριζόταν από υπομονή και συμπόνια. Μου είπε ότι είχε υποταχτεί στην πεθερά της σε τέτοιο βαθμό, που είχε γίνει πλέον νευρική και ευέξαπτη. Σύμφωνα με άλλες γυναίκες του χωριού, η Μαρία κουτσομπόλευε και μάλωνε και αναστατωνόταν με το παραμικρό. Λένε ότι, εξαιτίας του άγχους και της έντασης που είχε δημιουργηθεί με την πεθερά της, η Μαρία έπαθε «νευρικό κλονισμό» αρκετά χρόνια μετά το γάμο της.

Η πεθερά της μου είπε ότι η Μαρία δεν της συμπεριφερόταν καλά. Όταν ο άντρας της έλειπε τα βράδια, η Μαρία δεν την καλούσε να φάνε μαζί, αλλά την άφηγε να φάει το ψωμί και το τυρί της μόνη της στο πίσω δωμάτιο του σπιτιού, όπου έμενε. Επίσης παραπονιόταν ότι η Μαρία κι ο άντρας της δεν της έδιναν αρκετά χρήματα. Εκείνη φρόντιζε τις αγελάδες, αλλά ο γιος της και η κόρη της τις πουλίσαν και κράτησαν όλα τα χρήματα. Την άφησαν να ζει μόνο με τη σύνταξή της.

Στη γιορτή του Αγίου Κωνσταντίνου, μερικά χρόνια μετά το γάμο της, η Μαρία κάθισε στο κονάκι τρέμοντας και κλαίγοντας. Στριφογύριζε στη θέση της, αλλά δε χόρευε. Τον επόμενο χρόνο ονειρευόταν συχνά ότι χόρευε στη φωτιά. Μετά από αυτό τό όνειρο ξύπναγε πάντα αναστατωμένη και λουσμένη στον ιδρώτα. Τότε σηκωνόταν και άναβε λίγο λιβάνι, όπως την είχε συμβουλεύσει μια Αναστενάρισσα.

Την επόμενη χρονιά, αρκετές βδομάδες πριν τη γιορτή του Αγίου, η Μαρία αρρώστησε και έχασε πολύ βάρος. Σκεπτόταν συνέχεια τα Αναστενάρια χωρίς να το θέλει. Ήξερε ότι θα χόρευε, αλλά φοβόταν τη φωτιά. Την πρώτη μέρα της γιορτής καθόταν γυρίζοντας και βογγώντας στην καρέκλα της μέχρι που οι άλλοι Αναστενάρηδες τη βοήθησαν να χορέψει. Αργότερα χόρεψε στη φωτιά χωρίς καμιά δυσκολία. Ένωσε ότι έγινε Αναστενάρισσα σχετικά εύκολα, δίχως να υποφέρει πολύ, επειδή ο άντρας της ήταν καλός και την είχε υποστηρίξει.

Τελετουργίες που ενέχουν έκσταση και καταληψία, όπως τα Αναστενάρια, απαντώνται σε πολλές κοινωνίες. Είναι γενικά παραδεκτό ότι τέτοιου είδους τελετουργίες συχνά επιτυγχάνουν τη θεραπεία ψυχογόνων ασθενειών, που προκαλούνται, τουλάχιστον εν μέρει, από επίμονο άγχος και ένταση, απόρροια καταστάσεων ψυχολογικής και κοινωνικοπολιτισμικής σύγκρουσης. Εξηγητικές θεωρίες σχετικά με τη θεραπευτική δραστηριότητα αυτών των τελετουργιών έχουν υπογραμμίσει μια ποικιλία παραγόντων, πολλοί από τους οποίους παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο σε δυτικές μεθόδους ψυχοθεραπείας. Για παράδειγμα, υποστηρίχτηκε ότι τέτοιου είδους τελετουργίες έχουν θεραπευτική δράση, επειδή προσφέρουν στον ασθενή συλλογική ηθική υποστήριξη, του παρέχουν ένα εννοιολογικό πλαίσιο μέσα από το οποίο μπορεί να ερμηνεύσει την ασθένειά του και, τέλος, του δίνουν την ευκαιρία μιας καθαρτικής έκφρασης της κοινωνικά απαράδεκτης συμπεριφοράς.⁴

Ενώ όλοι αυτοί οι παράγοντες παίζουν κάποιο ρόλο στη θεραπευτική διαδικασία των Αναστεναρίων, πιστεύω ότι μπορού-

με να φτάσουμε σε μια βαθύτερη κατανόηση της τελετουργίας, αν εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο τα Αναστενάρια παρέχουν στον πάσχοντα μια σειρά συμβόλων με τα οποία του δίνεται η δυνατότητα όχι μόνο να αρθρώσει ή να εκφράσει τις συγκεκριμένες συγκρούσεις που ευθύνονται για την ασθένειά του, αλλά, πολύ περισσότερο, να τις εξομαλύνει.

Όπως έχει παρατηρήσει ο Lévi-Strauss στο άρθρο του «Η δραστηριότητα των συμβόλων», τα τελετουργικά συστήματα ψυχοθεραπείας παρέχουν στον ασθενή «ένα γλωσσικό ιδίωμα μέσα από το οποίο ανέκφραστες και άρρητες ψυχικές καταστάσεις μπορούν άμεσα να εκφραστούν» (1967: 123). Σύμφωνα με τον Lévi-Strauss, κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής διαδικασίας ο ασθενής «δέχεται από τα έξω έναν κοινωνικό μύθο, ο οποίος δεν ανταποκρίνεται στην προηγούμενη προσωπική (του) κατάσταση» (195). Καθώς ο ασθενής εμπλέκεται στη θεραπευτική διαδικασία, η κοινωνική του πραγματικότητα υποχρεούται να εναρμονιστεί με αυτό τον κοινωνικό μύθο, ο οποίος, αντίθετα με την προηγούμενη προσωπική κατάσταση του ασθενή, δεν ενέχει συγκρούσεις.

Τελικά, όχι μόνο οι συγκρούσεις που ευθύνονται για την ασθένεια του πάσχοντος εκφράζονται και εξομαλύνονται σε ένα συμβολικό επίπεδο, αλλά και μια δομικά παράλληλη ρύθμιση της σύγκρουσης επέρχεται συχνά και στο κοινωνικό επίπεδο. Έτσι, η κοινωνική πραγματικότητα του ασθενή μπορεί να μετασχηματιστεί ή να αναδομηθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να αντιστοιχεί στον δίχως συγκρούσεις κοινωνικό μύθο που παρέχει η συμβολική δομή του τελετουργικού. Όταν τελικά λυθούν οι κοινωνικές συγκρούσεις και αμβλυνθούν οι εντάσεις που ευθύνονται για την ασθένεια του πάσχοντος με τη συμμετοχή του στην τελετουργική αυτή μέθοδο ψυχοθεραπείας, ο ασθενής συχνά θεραπεύεται.

Θα ήθελα τώρα να τεκμηριώσω αυτή τη θεραπευτική διαδικασία, παρουσιάζοντας μερικά στοιχεία από τα Αναστενάρια. Αφού εξετάσω μια κατηγορία κοινωνικών σχέσεων που συχνά χαρακτηρίζεται από πάμπολλες συγκρούσεις, θα δείξω πώς

αυτές οι συγκρούσεις εκφράζονται και λύνονται συμβολικά σε ένα από τα τραγούδια που συνοδεύουν το χορό των εν καταλήφια Αναστενάρηδων και στις δοξασίες που αναφέρονται στη σχέση των Αναστενάρηδων με τον Άγιο Κωνσταντίνο. Στη συνέχεια θα δείξω πώς η μείωση των συγκρούσεων στις σημαντικές κοινωνικές σχέσεις του ασθενή, που επιτυγχάνεται με τη συμμετοχή του στα Αναστενάρια, συντείνει συχνά στη βελτίωση της κατάστασής του.

Η συγκεκριμένη κατηγορία κοινωνικών σχέσεων που προτίθεμαι να εξετάσω εδώ αναφέρεται στις σχέσεις ανάμεσα σε συζύγους, μητέρα και γιο, νύφη και πεθερά. Ως αποτέλεσμα της ανδροτοπικής εγκατάστασης των Κωστυλήδων, η πεθερά, η νύφη και ο γιος ή σύζυγος συχνά ζουν μαζί στο σπίτι. Αν η οικογένεια είναι σχετικά φτωχή, αυτό το σχήμα συμβίωσης μπορεί να είναι μόνιμο. Αν είναι λίγο πιο εύπορη, μπορεί να κρατήσει λίγα χρόνια, μέχρις ότου ο γιος χτίσει το δικό του σπίτι. Αυτή η νέα κατοικία, ωστόσο, βρίσκεται πολύ συχνά λίγα μόνο μέτρα μακριά από τη γονική κατοικία, οπότε αυτό το είδος της τριαδικής σχέσης εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα σημαντικό.

Η σχέση ανάμεσα σε νύφη και πεθερά χαρακτηρίζεται γενικά από οξύτατη ένταση. Η εικόνα της «κακαίας πεθεράς» είναι πολύ διαδεδομένη στην ελληνική λαογραφία.⁵ Σε ένα δημοτικό τραγούδι μια νύφη αφήνει το σπίτι του άντρα της και επιστρέφει στο πατρικό της, εξαιτίας του αλόγιστου φόρτου δουλειάς που της επιβάλλει η πεθερά της. Σε άλλο δημοτικό μια «κακαία πεθερά» δολοφονεί τη νύφη της δηλητηριάζοντάς την.

Όπως είναι εύκολο να υποθέσει κανείς, η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο γυναίκες μέσα σ' αυτή τη δύσκολη σχέση συχνά αναφέρεται γύρω από τη σωστή εκτέλεση των οικιακών καθηκόντων, γύρω από την ανατροφή των παιδιών και γύρω από τη διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας. Η θέση της νύφης είναι σαφώς υποδεέστερη από τη θέση της πεθεράς, μιας και η νύφη είναι η νεότερη από τις δύο και η πιο νύφερη στο νοικοκυριό. Αν η νύφη δεν υπακούει στην πεθερά της, δημιουργούνται

συγκρούσεις, οι ευθύνες για τις οποίες επιρρίπτονται συνήθως στη νύφη. Ο κόσμος λέει: « Η πεθερά κάνει κουμάντο. Η πεθερά κρατάει το χαλινάρι».

Οι νεαρές νύφες με τις οποίες συνομίλησα τόνιζαν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στις σχέσεις τους με τις πεθερές τους. Δεν ήταν ανεξάρτητες, δεν μπορούσαν να πάρουν πρωτοβουλίες και δεν απολάμβαναν κανενός σεβασμού. Μια γυναίκα μου είπε ότι ώρες ώρες ένιωθε φυλακισμένη στο σπίτι της και ότι η πεθερά της τη θεωρούσε ανάξια. Ως αποτέλεσμα έχασε κάθε ίχνος αυτοσεβασμού. Δεν μπορούσε να παραπονεθεί στον άντρα της, γιατί θα της έλεγε να σωπάσει. «Καμιά φορά», πρόσθεσε, «αυτές οι δυσκολίες γίνονται τόσο μεγάλες, που πας να τρελαθείς». Οι νύφες συχνά λένε ότι έχουν μεγάλο άγχος για το αν η συμπεριφορά τους ως νοικοκυρών ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των πεθερών τους. Φοβούνται ότι αν δεν ανταποκρίνονται πλήρως, τότε οι πεθερές τους θα κουτσομπολεύουν με τις άλλες γυναίκες του χωριού τις ελλείψεις τους.

Άλλο ένα στοιχείο αυτής της σχέσης είναι το αίσθημα ντροπής που νιώθουν οι νύφες μπροστά στην πεθερά τους. Οι καταλυτικές συνέπειες αυτού του αισθήματος ντροπής πάνω στη νύφη διαφαίνεται στο ακόλουθο σχόλιο μιας νεαρής νύφης:

«Όταν πρωτοπαντρεύτηκα, είχα πολλές δυσκολίες. Συνέχεια δίσταζα και ντρεπόμουνα. Ντρεπόμουνα ν' αγοράσω ρούχα. Η πεθερά μου θα έλεγε: "Γιατί χαλάει τόσα λεφτά η νύφη μας;" Ντρεπόμουνα να ζητήσω οτιδήποτε. Ντρεπόμουνα να μαγειρέψω. Ντρεπόμουνα να φάω. Εγώ τρώω σιγά, ενώ η πεθερά μου τρώει γρήγορα. Έτσι, πολλές φορές έμενα νηστική, γιατί ντρεπόμουνα να τους ζητήσω να με περιμένουν».

Επιπλέον, η νύφη είναι ξένη στην οικογένεια του άντρα της. Κατοικεί στο ίδιο νοικοκυριό με την πεθερά της σαν μάνα με κόρη, αλλά η σχέση τους δεν μπορεί ποτέ να είναι σχέση μάνας με κόρη. Όπως λέει η παροιμία: «Η νύφη κόρη δε γίνεται».

Αυτό που υπονοείται εδώ είναι ότι αν ο δεσμός πεθεράς-νύ-

φης ήταν δεσμός αίματος, όπως είναι ο δεσμός μάνας-κόρης, τότε τα προβλήματα ανάμεσα στις δυο γυναίκες θα μπορούσαν να διευθετηθούν. Η θέση της νύφης γίνεται ακόμα δυσκολότερη από το γεγονός ότι μόλις πρόσφατα έχει υποστεί την ιδιαίτερα τραυματική εμπειρία της αποχώρησής της από την πατρική της οικογένεια, ένας χωρισμός που εντείνεται από τις ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα στα τραγούδια του γάμου και στα μοιρολόγια της ελληνικής επαρχίας. Η περιφερειακή ή περιθωριακή ποιότητα της θέσης της γυναίκας σε χωριά όπου το σύστημα εγκατάστασης είναι ανδροτοπικό διαφαίνεται σε εκφράσεις όπως οι ακόλουθες: «Η γυναίκα χωριό δεν έχει» και «Η κόρη είναι μουσαφίρισσα».

Η εστία της σύγκρουσης ανάμεσα σε νύφη και πεθερά είναι συνήθως ο γιος ή ο σύζυγος, μιας και έχει δικαίωμα εξουσίας πάνω και στις δύο γυναίκες απλώς και μόνο επειδή είναι άντρας. Οι Κωστιλήδες λένε ότι το ιδανικό είναι ο άντρας να φροντίζει ώστε η μητέρα του να φέρεται καλά στη γυναίκα του και η γυναίκα του, με τη σειρά της, να φροντίζει τη μητέρα του στα γεράματά της. Αν όμως ο άντρας πιεστεί να πάρει θέση, η τελική του επιλογή πρέπει να είναι η γυναίκα του, μιας και μ' αυτή θα ζήσει την υπόλοιπη ζωή του, ενώ η μητέρα του θα πεθάνει. Παρ' όλα αυτά, οι Κωστιλήδες αναγνωρίζουν ότι συχνά είναι πολύ δύσκολο για τον άντρα να ασκήσει κριτική ή εξουσία πάνω στη μητέρα του, ειδικά κατά τα πρώτα χρόνια του γάμου του, την περίοδο ακριβώς που η γυναίκα του έχει μεγαλύτερη ανάγκη από την υποστήριξή του. Σε αυτό το γεμάτο συγκρούσεις αγώνα, όπου η κάθε γυναίκα προσπαθεί να κερδίσει την εύνοια του άντρα μέσω του οποίου συγγενεύουν, ο συσχετισμός δυνάμεων εξαρτάται συχνά από το ποια γυναίκα είναι ικανή να εξασφαλίσει την εύνοιά του.

Όταν ο σύζυγος δεν υποστηρίζει τη γυναίκα του στις συναλλαγές της με τη μητέρα του, η γυναίκα του φτάνει σε σημείο τέλει απομόνωσης, πράγμα που δημιουργεί ακόμα μεγαλύτερη ένταση και περισσότερες συγκρούσεις με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Μια νεαρή γυναίκα σε αυτή την κατάσταση

μπορεί να πάθει κατάθλιψη, άγχος, ανορεξία, αυπνία, ή να χάσει κάθε βούληση για δουλειά. Τότε η διάγνωση μπορεί να είναι ότι «υποφέρει απ' τ' Αναστενάρια», να γίνει η ίδια Αναστενάρισσα και, κατ' επέκταση, να θεραπευτεί.

Η σύγκρουση ανάμεσα σε νύφη και πεθερά εκφράζεται συμβολικά και λύνεται στο πιο σημαντικό τραγούδι που συνοδεύει το χορό των Αναστενάρηδων. Το τραγούδι συχνά αποκαλείται «Ο Μικροκωνσταντίνος». Η περίληψη της υπόθεσης του τραγουδιού έχει ως εξής: Ο Μικροκωνσταντίνος φεύγει για τον πόλεμο και αφήνει τη γυναίκα του με τη μητέρα του. Λέει στη μητέρα του να προσέχει τη γυναίκα του, αλλά μόλις φεύγει, η μητέρα του κόβει τα μαλλιά της νύφης της, την ντύνει βοσκό και τη στέλνει στα βουνά μ' ένα κοπάδι άρρωστα πρόβατα. Λέει στη νύφη της να μη γυρίσει πίσω, αν δεν εκατονταπλασιάσει το κοπάδι. Η γυναίκα του Κωνσταντίνου πάει στα βουνά «με δάκρυα φορτωμένη». Εκεί προσεύχεται για βοήθεια στον Χριστό και στην Παρθένο. Σύντομα εισακούονται οι προσευχές της, το κοπάδι της πολλαπλασιάζεται θαυματουργά και εκείνη κατεβαίνει στα πεδινά, όπου συναντά τον άντρα της που γυρνά απ' τη μάχη. Όταν του λέει τι έγινε, ο Κωνσταντίνος σκοτώνει τη μητέρα του. (Το κείμενο του τραγουδιού αυτού βρίσκεται στο τέλος του άρθρου.)

Στο βιβλίο του *Folk Poetry of Modern Greece* (1980) ο Rodney Beaton αναλύει σε κάποιο βάθος το τραγούδι του Μικροκωνσταντίνου. Σ' αυτό το κατά τα άλλα ενδιαφέρον βιβλίο ο Beaton κάνει μερικά ιδιαίτερα ατυχή και ανακριβή σχόλια γύρω από αυτό το τραγούδι. Αναφέρει:

«Θα γίνει αμέσως εμφανές ότι καμιά από τις λεπτομέρειες της τελετής στα Αναστενάρια δεν ανταποκρίνεται σε λεπτομέρειες της αφήγησης. Η μόνη εξαίρεση είναι το όνομα του ήρωα στο τραγούδι, που είναι και το όνομα του Αγίου που τιμάται στην τελετουργία. Αλλά ο Κωνσταντίνος του τραγουδιού δεν ταυτίζεται ακριβώς με τον Άγιο, ούτε γίνεται αναφορά στην Αγία Ελένη, τη μητέρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Η συμπεριφορά της μητέρας του Κωνσταντίνου στο τραγούδι και ο τρόπος που

την αντιμετωπίζει στο τέλος αποκλείει κάθε ταύτισή της με την Αγία Ελένη.

»Όσον αφορά στην ταύτιση του Κωνσταντίνου με το χριστιανό Άγιο, μου φαίνεται ότι η τελική του πράξη της δολοφονίας της μητέρας του πρέπει να τον αποκλείσει τελείως από το ρόλο του Αγίου» (20).

Ως ανθρωπολόγος διαφωνώ ριζικά με αυτά τα συμπεράσματα. Στο υπόλοιπο μέρος αυτής της εργασίας θα υποστηρίξω τη θέση ότι αυτό το τραγούδι είναι στενότερα δεμένο με τις Αναστενάριμες τελετές και ότι παίζει κεντρικό ρόλο στη θεραπευτική διαδικασία της τελετουργίας.

Αν και ο Beaton ισχυρίζεται ότι ο Κωνσταντίνος του τραγουδιού δεν μπορεί να ταυτιστεί με το χριστιανό συνονόματό του Άγιο, αυτή η ταύτιση είναι πασιφανής σε όλους τους Κωνσταντινίτες με τους οποίους μίλησα. Όλοι ανεξαιρέτως λένε: «Ο Μικροκωνσταντίνος είναι ο Άγιος όταν ήταν μικρός». Σχετικά με τον ισχυρισμό του Beaton ότι η Αγία Ελένη δεν αναφέρεται πουθενά στο τραγούδι, πρέπει να τονίσω ότι πολλοί Αναστενάριδες πιστεύουν πως η Αγία Ελένη είναι η γυναίκα του Αγίου Κωνσταντίνου, όχι η μητέρα του. Αυτές οι δύο «εκ των έσω» πληροφορίες, που μπορεί κανείς να αποκτήσει εύκολα σε μια ανθρωπολογική επιτόπια έρευνα με τους Αναστενάριδες, δηλώνουν ότι μέσα στο πλαίσιο των Αναστεναριών, στην πολιτισμικά κατασκευασμένη πραγματικότητα των Αναστενάριδων, το τραγούδι του Μικροκωνσταντίνου είναι ένα τραγούδι γύρω από τον Άγιο Κωνσταντίνο όταν ήταν νεαρός, γύρω από τη γυναίκα του (που συνήθως ταυτίζεται με την Αγία Ελένη) και γύρω από τη σύγκρουσή τους με τη μητέρα του Κωνσταντίνου. Έχοντας αυτά υπόψη, μπορούμε τώρα να εξετάσουμε το τραγούδι από πιο κοντά.

Οι πρώτοι στίχοι υποδηλώνουν το ενδιαφέρον για τον ατομικό κύκλο ζωής και για τα προβλήματα που δημιουργούνται από τη μετάβαση από τη μια ηλικία στην άλλη. Υπογραμμίζεται το νεαρό της ηλικίας του Κωνσταντίνου, καθώς και η εξάρτησή

του από τη μητέρα του. Ο πρώιμος αρραβώνας του δηλώνει την επερχόμενη ρήξη στη σχέση του με τη μητέρα του, ενώ η αναχώρησή του για τον πόλεμο αποτελεί τον κρίσιμο αποχωρισμό από τη γυναίκα του. Η ανησυχία που προκαλείται από αυτό το χωρισμό υποδηλώνεται στα σχόλια που κάνει η γυναίκα του σε παραλλαγές του τραγουδιού, αφού ο Κωνσταντίνος προσπαθεί να την καθησυχάσει στους στίχους 8 και 9. Όταν ρωτάει η γυναίκα του: «Καὶ μένα ποῦ με ἴφηνεις;», αυτός απαντά «Ἰφῆνω σε πρῶτα στὸ Θεὸ κ' ὕστερινὰ στοὺς ἅγιους, ἴφῆνω σε κι ὀλοῦστερα στὴν ἐγλυκειὰ μου μάννα». Σε άλλες παραλλαγές τότε απαντά η γυναίκα του: «Τὶ νὰ με κάνει ὁ Θεός; Τὶ νὰ με κάνουν οἱ ἅγιοι; Τὶ νὰ με κάνει ἡ μάννα σου χωρὶς τὴν ἀφεντιὰ σου;» Η γυναίκα του Κωνσταντίνου ανησυχεί για το τι θα της συμβεί όσο θα λείπει ο άντρας της, μιας και η ίδια δεν έχει ούτε ασφάλεια ούτε κοινωνική ταυτότητα άλλη από αυτή που αποκομίζει από τη σχέση της μαζί του. Παρά τις οδηγίες του Κωνσταντίνου στη μητέρα του να μεταχειρίζεται καλά και στοργικά τη νύφη της σαν να ήταν παιδί της, η μητέρα του Κωνσταντίνου φέρεται στην «κόρη» της με το σκληρότερο τρόπο. Κόβοντάς της τα μαλλιά σε ανδρικό σχήμα, ντύνοντάς τη βροσκό και στέλνοντάς τη στα βουνά, η μητέρα του Κωνσταντίνου αφαιρεί τη σεξουαλική και κοινωνική υπόσταση της νύφης της. Η νύφη δεν είναι πλέον γυναίκα, δεν είναι πλέον σύζυγος του Κωνσταντίνου και δεν αποτελεί πλέον μέλος της κοινωνίας. Η αντίθεση μεταξύ βουνών και πεδιάδας, που διαπερνά όλο το τραγούδι, παρουσιάζει την αντίθεση ανάμεσα στον κόσμο της φύσης, από το ένα μέρος, και τον κοινωνικό και πολιτισμικό κόσμο, από το άλλο. Σε άλλες παραλλαγές του τραγουδιού η νύφη ντύνεται καλόγερος, άλλο ισχυρό σύμβολο ανθρώπου που βρίσκεται «έξω» από την κοινωνία και που δε θα αφήσει απογόνους. Η απόρριψη της νύφης από τη μητέρα του Κωνσταντίνου αποτελεί μια κατάφωρη αποτυχία να διατηρηθούν οι οικογενειακοί δεσμοί. Μια γυναίκα με την οποία μίλησα σχετικά με το τραγούδι είπε ότι η μητέρα του Κωνσταντίνου έδρασε έτσι, επειδή ήταν κακιά και μισούσε τη νύφη της.

Η γυναίκα του Κωνσταντίνου πήρε ένα μικρό κοπάδι κακομοίρικα και λυσσασμένα ζώα μαζί με τη διαταγή να μην επιστρέψει από τα βουνά στην πεδιάδα παρά μόνο αν τα εκατονταπλασιάσει ή τα χιλιάσει, καθώς και να μην ποτίσει τα ζώα στον Ιορδάνη ποταμό, «γιατ' έχει φίδια κι ὄχεντρες θά ξέβουν νά σέ φᾶνε».

Σε μια άλλη παραλλαγή η γυναίκα του Κωνσταντίνου δεν πρέπει να πάει στον Ιορδάνη, «γιατ' έχει φίδια κι ὄχεντρες καὶ λύκους γκαστρομένους».

Η νύφη φεύγει μόνη της για τα βουνά, όπου προσεύχεται στον Χριστό και την Παναγία για βοήθεια. Βλέπει ότι εισακούστηκαν οι προσευχές της, όταν, θαυματουργά, εκατονταπλασιάζεται το κοπάδι της. Παίρνει τα πρόβατά της «μαλαμοβραχιολάτα» και τα σκυλιά της «ασημογεράντα» κάτω στα πεδινά του Ιορδάνη, όπου συναντάει τον άντρα της.

Το θαύμα που επιτελείται είναι αυτό της γονιμοποίησης. Με θεϊκή παρέμβαση το κοπάδι της γυναίκας του Κωνσταντίνου θεραπεύεται, γίνεται γόνιμο και πολλαπλασιάζεται. Σε αυτό το θαύμα της γονιμότητας οφείλεται η επανένταξη της γυναίκας του Κωνσταντίνου στην κοινωνία και η επανασύνδεσή της με τον άντρα της.

Γιατί προειδοποιεί η μητέρα του Κωνσταντίνου τη νύφη της να μην πάει το κοπάδι της στον Ιορδάνη; Ίσως ξέρει ότι θα περάσει ο γιος της από κει και θέλει να σιγουρευτεί ότι δε θα συναντηθούν με τη νύφη της. Τι μπορεί όμως να σημαίνει ο φόβος της για τον Ιορδάνη και η ρητή απαγόρευση προς τη νύφη της να μην πάει εκεί γιατί έχει φίδια κι οχιές και «λύκους γκαστρομένους»; Αυτές οι εικόνες υποδηλώνουν ερωτισμό, γονιμότητα και εγκυμοσύνη. Είναι σαν να προειδοποιεί τη νύφη της ότι, αν πάει στον Ιορδάνη, θα μείνει έγκυος. Πράγματι, πολλές φορές στην ελληνική επαρχία τα παιδιά «διδάσκονται» ότι τα μωρά έρχονται από τα ποτάμια, έτσι όπως εμείς στα δικά μας παιδιά λέμε ότι τα φέρνει ο πελαργός. Σχολιάζοντας αυτό το μέρος του τραγουδιού, μια Αναστενάρισσα μου είπε: «Ο Θεός φύλαγε τη γυναίκα του Κωνσταντίνου. Αντί να βρει

φίδια, βρήκε τον άντρα της». Μια πιο ψυχαναλυτική ερμηνεία θα υποστήριζε ότι τα βρήκε και τα δυο.

Το σμίξιμο του Κωνσταντίνου με τη γυναίκα του υποδηλώνει την αποκατάσταση της σχέσης ανάμεσα στους δυο συζύγους. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το ότι αυτή η αποκατάσταση συνδέεται με τις εικόνες του ερωτισμού, της γονιμότητας και της αναπαραγωγής. Όπως στο τραγούδι, όπου το θαύμα της γονιμότητας και της γέννησης είναι η προϋπόθεση για την επαναφορά της γυναίκας του Κωνσταντίνου στην κοινωνία, έτσι και στον καθημερινό κοινωνικό βίο είναι προϋπόθεση για την αποδοχή της γυναίκας από την οικογένεια του συζύγου της.

Μετά το επεισόδιο της αναγνώρισης, ο Κωνσταντίνος επιστρέφει στο πατρικό σπίτι και ρωτά τη μητέρα του σχετικά με τη γυναίκα του. Η μητέρα του ισχυρίζεται ότι η γυναίκα του πέθανε. Όταν στο στίχο 57 ρωτάει: «Πόναι μάννα μ' τὸ μνήμα δης νὰ πάγω νὰ τὴν κλάψω;», η μητέρα του απαντά: «Τὸ μνήμα δης χορτάριασε καὶ γνωρισμὸ δὲν ἔχει». Αυτή η εγκατάλειψη του μνήματος από πλευράς της μητέρας του Κωνσταντίνου είναι ένα άλλο παράδειγμα που υποδηλώνει την τέλεια αποτυχία της στην εκπλήρωση των κοινωνικών της υποχρεώσεων απέναντι στη νύφη της. Υπογραμμίζει με έναν τρόπο ιδιαίζοντως ειδική, ειδικά για τον Έλληνα της επαρχίας, την απόλυτη απόρριψη της νύφης από την πεθερά. Στη συνέχεια ο Κωνσταντίνος τιμωρεί τη μητέρα του μαχαιρώνοντάς την και πηγαίνοντάς τη στο μύλο, όπου, στη συνέχεια, θα αλέσει το πτώμα της ως προειδοποίηση στις υπόλοιπες γυναίκες, να μην τολμήσουν να φερθούν με παρόμοιο τρόπο.

Στο τραγούδι, λοιπόν, η σύγκρουση μεταξύ νύφης και πεθεράς λύνεται υπέρ της νύφης, η οποία βοηθιέται από το Θεό και έχει και την υποστήριξη του άντρα της. Σε συζητήσεις που είχαμε πολλές νεαρές Αναστενάρισσες, όπως η Μαρία, της οποίας η περίπτωση αναφέρθηκε προηγουμένως, δηλώνουν ότι ταυτίζονται έντονα με τη γυναίκα του Κωνσταντίνου. Έτσι, η ίδια η σύγκρουση που έχει συνδράμει στην ασθένεια πολλών Αναστενάρηδων εκφράζεται συμβολικά και λύνεται στο τραγούδι που

τραγουδιέται κατά τη διάρκεια των τελετουργικών τους συναντήσεων.

Επιπλέον, και οι δύο παράγοντες που συνέβαλαν στην αποκατάσταση των σχέσεων προς όφελος της νύφης (θεϊκή παρέμβαση και η υποστήριξη του συζύγου) χαρακτηρίζουν και τη σχέση ανάμεσα στους εκστασιασμένους Αναστενάρηδες και τον Άγιο Κωνσταντίνο. Στο πλαίσιο της τελετουργικής καταληψίας, η πηγή της θεϊκής αρωγής που λαμβάνουν οι Αναστενάρηδες είναι ο ίδιος ο Άγιος. Από εκείνον αντλούν την υπερφυσική δύναμη να πυροβατούν ακίνδυνα. Από εκείνον πάλι αντλούν την υπερφυσική ικανότητά τους να προλέγουν το μέλλον και να κάνουν διαγνώσεις των ασθενειών των άλλων. Πιο σημαντική όμως είναι η πεποίθηση ότι η αγαθοποιός δύναμη του Αγίου θεραπεύει την ίδια τους την αρρώστια.

Ο παραλληλισμός ανάμεσα στην πλοκή του «Μικροκωνσταντίνου» και τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους εν καταληψία Αναστενάρηδες και τον Άγιο Κωνσταντίνο υπογραμμίζεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι οι Αναστενάρηδες, που ταυτίζονται με τη γυναίκα του Κωνσταντίνου στο τραγούδι, γίνονται συμβολικά σύζυγοι του Αγίου Κωνσταντίνου, όταν γίνονται μέλη της λατρευτικής ομάδας και κάθε φορά που καταλαμβάνονται από τον Άγιο και χορεύουν. Η συμβολική έκφραση της σχέσης μεταξύ του καταλαμβανόμενου Αγίου και του καταληφθέντος λατρευτή σαν σχέση γάμου είναι αρκετά κοινή και απαντάται ανά τον κόσμο σε τελετουργίες που περιλαμβάνουν έκσταση και καταληψία.

Στην περίπτωση των Αναστεναριών αυτή η σχέση γάμου εκφράζεται πιο καθαρά με την ανταλλαγή μεγάλων κόκκινων μαντιλιών, ή «σημαδιών», που καταλαμβάνουν μια ιδιαίτερα σημαντική θέση στο συμβολικό σύστημα των Αναστεναριών. Αυτά τα μαντίλια δίνονται ως προσφορές από τους πιστούς στον Άγιο Κωνσταντίνο και φυλάσσονται με τις Αναστεναρικές εικόνες στο κονάκι. Με αυτό τον τρόπο πιστεύουν ότι αποκτούν την υπερφυσική δύναμη του Αγίου, επομένως αποκτούν και θεραπευτική δραστηριότητα. Όταν κάποιος αρρωστήσει και

πιστεύεται ότι «υποφέρει απ' τ' Αναστενάρια», παίρνει ένα μαντίλι από τον αρχι-Αναστενάρη, που μπορεί να το κρατήσει σαράντα μέρες. Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν κάποιος ή κάποια καταληφθεί από τον Άγιο για πρώτη φορά, τοποθετείται ένα μαντίλι στον ώμο του/της ή γύρω στο λαιμό του/της, για να υποδηλώσει ότι είναι «καπαρωμένος/η» στον Άγιο, ότι «ανήκει» στον Άγιο. Από τότε, κάθε φορά που χορεύει, παίρνει από τον αρχι-Αναστενάρη ένα μαντίλι, που το κρατάει σε όλη τη διάρκεια του χορού του/της. Αυτά τα μαντίλια, επομένως, συμβολίζουν τη σχέση μεταξύ του Αγίου και των καταληφθέντων Αναστενάρηδων και την ανταλλαγή της υπερφυσικής δύναμης που κατέχει τόσο σημαντικό ρόλο σε αυτή τη σχέση. Αυτά τα ίδια κόκκινα μαντίλια παραδοσιακά ανταλλάσσονταν ανάμεσα στο γαμπρό και τη νύφη κατά την τελετή των αρραβώνων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο τα μαντίλια αναφέρονται επίσης ως «σημαδία». Τα μαντίλια εδώ συμβόλιζαν τον ενωτικό δεσμό ανάμεσα στο αντρόγυνο, όπως στην περίπτωση των Αναστεναριών συμβολίζουν το δεσμό ανάμεσα στον Άγιο και την καταληφθείσα Αναστενάρισσα.

Είναι προφανές ότι κατά τη διάρκεια της τελετουργικής θεραπείας των Αναστεναριών η σύγκρουση ανάμεσα στη νεαρή γυναίκα και την πεθερά της εκφράζεται και λύνεται σε ένα συμβολικό επίπεδο, στα τραγούδια που συνοδεύουν τον εκστατικό χορό των Αναστενάρηδων. Επιπλέον, καθώς μια νεαρή γυναίκα συμπεριλαμβάνεται στη λατρευτική ομάδα, γίνεται Αναστενάρισσα και θεραπεύεται, δέχεται θεϊκή βοήθεια, που συνίσταται στην υπερφυσική υποστήριξη και προστασία του Αγίου Κωνσταντίνου, του πνευματικού της συζύγου.

Όταν μια γυναίκα εμπλέκεται στα Αναστενάρια, η ίδια η σύγκρουση που ευθυνόταν εν μέρει τουλάχιστον για την ασθένειά της βρίσκει μια δομικά αντίστοιχη λύση στο κοινωνικό επίπεδο. Η συμμετοχή μιας γυναίκας στα Αναστενάρια έχει τη δυνατότητα να αναδομήσει τις οικογενειακές της σχέσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε να λύσει τις συγκρούσεις που υπάρχουν στη σχέση με την πεθερά της. «Βγαίνοντας Αναστενάρισσα» η νύφη

κερδίζει την υποστήριξη του άντρα της, αφού εκείνος υποχρεώνεται να δεσμευτεί δημόσια ότι θα βοηθήσει τη γυναίκα του να αποκαταστήσει την υγεία της.

Η γυναίκα που έχει διαγνωστεί «ότι υποφέρει απ' τ' Αναστενάρια» ενθαρρύνεται να παρακολουθεί τις τελετουργικές συγκεντρώσεις των Αναστενάρηδων. Αν δείξει συμπτώματα καταληψίας, πρέπει να γίνει Αναστενάρισσα και να χορέψει για να μπορέσει να θεραπευτεί. Μιας και αυτή είναι μια κατ' εξοχήν δημόσια πράξη, η γυναίκα χρειάζεται τη συγκατάθεση του συζύγου της για να γίνει Αναστενάρισσα. Αν της το επιτρέψει, μπορεί να χορέψει δημόσια, να πυροβολήσει και να θεραπευτεί. Αν όμως κάποιος άντρας αρνηθεί να δώσει άδεια στη γυναίκα του να χορέψει, τότε εκείνη δεν μπορεί να γίνει Αναστενάρισσα. Αν της επιτραπεί να παρακολουθήσει τις συγκεντρώσεις, τότε «θα γυρίζει και θα στρίβει» στην καρέκλα της. Αν δεν της επιτραπεί καν να είναι παρούσα στο κονάκι, θα υποφέρει όπου και να βρίσκεται. Αυτό το μαρτύριο εκλαμβάνεται σαν είδος τιμωρίας που επιβάλλει ο Άγιος σε όσους δεν ακολουθούν τη θέλησή του. Το πιο σημαντικό από όλα, ωστόσο, είναι το ότι αν δεν επιτραπεί στη γυναίκα να χορέψει, δε θα θεραπευτεί και θα μείνει άρρωστη για πάντα.

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους ένας άντρας μπορεί να αρνηθεί στη γυναίκα του να γίνει Αναστενάρισσα. Μπορεί να μην πιστεύει ο ίδιος στα Αναστενάρια ή, πολύ πιο απλά, να πιστεύει ότι μπορεί να θεραπευτεί καλύτερα κάτω από την επίβλεψη ενός γιατρού. Από την άλλη μεριά, μπορεί να θέλει να αποφύγει το στίγμα που φέρει κάθε γυναίκα όταν γίνεται Αναστενάρισσα. Αν όμως η γυναίκα του εξακολουθήσει να υποφέρει, μπορεί να ενδώσει και να της επιτρέψει να γίνει Αναστενάρισσα. Σ' αυτή την περίπτωση πρέπει να παρακολουθήσει μια από τις τελετουργικές συναντήσεις των Αναστενάρηδων μαζί με τη γυναίκα του και, επίσημα πια, να της δώσει την άδεια να χορέψει λέγοντας: «Ας γίνει καλά κι ας χορέψει». Πρέπει επίσης να προθυμοποιηθεί να αφιερώσει χρόνο και χρήμα στις οποιαδήποτε τελετουργικές δραστηριότητες ή προσφορές α-

παιτήσει ο Άγιος. Για παράδειγμα, μπορεί να συμφωνήσει να θυσιάσει ένα αρνί στον Άγιο, να χρηματοδοτήσει την ανακαίνιση μιας εικόνας ή να ψυχαγωγήσει τους Αναστενάρηδες στο σπίτι του κατά τη διάρκεια των εορταστικών τους εκδηλώσεων. Κοντολογίς πρέπει να δεσμευτεί δημόσια ως προς την αποκατάσταση της υγείας της γυναίκας του και να της παράσχει όση υποστήριξη χρειαστεί.

Κατ' αυτό τον τρόπο η συμμετοχή μιας γυναίκας στα Αναστενάρια μπορεί όντως να αλλάξει την κοινωνική της σχέση με τη γονική ή την εξ' αghιστείας οικογένειά της. Αλλάζοντας τη σχέση της με τον άντρα της, η συμμετοχή της στα Αναστενάρια διαφοροποιεί την ισορροπία δυνάμεων μέσα στην οικογένεια, έτσι ώστε να αμβλύνει τη διάσταση ανάμεσα σε εκείνη και την πεθερά της. Ακριβώς όπως στον «Μικροκωνσταντίνο» η γυναίκα του Κωνσταντίνου δέχεται τη βοήθεια του άντρα της και ακριβώς όπως η καταλημμένη Αναστενάρισσα δέχεται υπερφυσική δύναμη από τον πνευματικό της σύζυγο, τον Άγιο Κωνσταντίνο, έτσι και κάθε γυναίκα που θα αναμειχθεί με τα Αναστενάρια είναι σε θέση να υπολογίζει στην υποστήριξη του άντρα της. Μέσω της συμβολικής εξομάλυνσης της σύγκρουσης και σε συνδυασμό με μια δομικά αντίστοιχη άμβλυνση της σύγκρουσης στο κοινωνικό επίπεδο, τα Αναστενάρια μπορούν συχνά να αποδειχτούν δραστικά στη θεραπεία ενός ευρύτατου φάσματος ασθeneιών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η επιτόπια έρευνα πάνω στην οποία βασίστηκε η παρούσα εργασία διεξήχθη μεταξύ των Αναστενάρηδων της Αγίας Ελένης του νομού Σερρών από το Σεπτέμβριο του 1975 μέχρι τον Οκτώβριο του 1976. Πρόσθετη επιτόπια έρευνα διεξήχθη το Μάιο του 1981 και το Μάιο του 1986. Για μια λεπτομερέστερη ανάλυση των Αναστεναρίων ως τελετουργικής μεθόδου ψυχοθεραπείας, βλ. Danforth 1989.

2. Το χωριό της Αγίας Ελένης, το οποίο κατά το έτος 1986 είχε πληθυσμό περίπου 700 κατοίκων, αποτελείται από διακριτές εθνικές ομάδες, οι σημαντικότερες από τις οποίες είναι οι Κωστιλήδες και οι αυτόχθονες Μακεδόνες. Η Αγία

Ελένη είναι αρκετά εύπορο χωριό και βρίσκεται μέσα στο αρδευτικό δίκτυο του Στρυμώνα.

3. Οι πλέον σημαντικές περιγραφές των Αναστεναριών είναι οι εξής: Ρωμαιοί (1944-45), Μέγας (1961) και Κακούρη (1963).

4. Η σκέψη μου πάνω στην τελετουργική θεραπεία γενικά έχει επηρεαστεί από το έργο των Crapanzano (1973), Moerman (1979) και Kleinman (1980).

5. Βλ. Alexiou 1983.

- ‘Ο Κωσταδίνος ὁ μικρός κι ὁ μικροΚωσταδίνος
μικρὸ δὸν εἶχ’ ἢ μάνα σου, μικρὸ δ’ ἀρραβωνιάζει,
μικρὸ δὸν ἤρτε μῆνυμα νὰ πάη στὸ σεφέρι.
Νύχτα σελλώνει τ’ ἄλογο, νύχτα τὸ καλλιγώνει.
Βάν’ ἀσημένα πέταλα μαλαματένιες λότητες. 5
Καὶ ἡ καλὴ δὸν ἔλεγε ἀπὸ τὸ παραθύρι.
— Ἐσὺ διαβαίνεις, Κωσταντῆ, καὶ μένα ποῦ μὲ ’φήνεις;
— Φῆνω σε πρώτα στὸ Θεὸ κ’ ὑστερινὰ στοὺς ἄγιους,
’φήνω σε κι ολόστερα στὴν ἐγλυκειὰ μου μάνα.
— Μάνα μου, μάνα μου καλή, μάνα μου ζαχαρένια, 10
ὅπως ἐμένα εἶχες παιδί, νὰ ’χῆς καὶ δὴ καλὴ μου,
νὰ ’χῆς καὶ δὴ γενναῖκα μου, τὴν ἀγαπητικὴ μου.
Πῆδηξε, καβαλλίκεψε σὰν τὸ γοργὸ πουλάκι.
’Ωστε νὰ πῆ σὰς ’φήνω γειά, σαράντα μίλλια πῆρε
κι ὥστε νὰ ποῦνε στὸ καλό, ἄλλα σαραντατρία. 15
’Ακόμα κρότος του βαστᾶ κ’ ἡ πιλογιὰ κρατιοῦντο
κι αὐτὴ ἢ σκύλα ἢ γάνομη, ἢ γοβρέσσας θυγατέρα
ἀπὸ τὸ χέρ’ τὴν ἄρπαξε, στὸ μπερμπεριὸ τὴν πάει.
Πὰ στὸ σιαμνὶ δὴ γάθισε κι ἀντρίκεια δὴ ξιουρίζει,
μιὰ γούκλα δὴν ἐφόρεσε καὶ βέργα δὴνε δίνει. 20
Τῆ δίνει δέκα πρόβατα καὶ κείνα ψωργιασμένα,
τῆ δίν’ καὶ τριὰ σκυλιὰ καὶ κείνα λυσσασμένα.
Τὴν παραγγέλνει στὰ γερά, γερά τὴν χωρατεύει.
— Θὰ πάῃς πάνω στὰ βουνὰ καὶ στὰ ψηλὰ κορφᾶτα,
πῶχουν τὰ κρύα τὰ νερά, τίς δροσεροὺς τοὺς γήσκιους 25
κι ἂ δὲ δὰ κἀνης ἑκατὸ κι ἂ δὲ δὰ κἀνης χίλια
καὶ τὰ σκυλιὰ βδομηνταδυὸ στὸ γάμπο μὴ γατέβης.
Σὲ οὐλοὺς πόρους πᾶνε τα, σὲ οὐλοὺς πότισέ τα
καὶ στὸ Γιορδάνη ποταμὸ μὴ ἔῃς καὶ τὰ ποτίσης,
γιατ’ ἔχει φίδια κι ὄχεντρες, θὰ ξέβουν νὰ σὲ φᾶνε. 30
— Ἐλα, Χριστέ καὶ Παναγιὰ μὲ τὸ Μονογενῆ σου.
Πὰ στὰ βουνὰ ποὺ βρίσκουμαι νὰ φτάνῃ ἢ εὐκὴ σου.
Πῆρε καὶ πῆγε στὰ βουνὰ τὰ δάκρυα φορτωμένη.
’Αρνάδα ἀρνάδα γέννησε, ἀρνάδα πέντε-δέκα, 35
γέννηκαν χίλια πρόβατα καὶ γίδια πεντακόσια
καὶ τὰ σκυλιὰ βδομηνταδυὸ, στίς κάμπους ἑκατέβῃ
καὶ στὸ Γιορδάνη ποταμὸ πάει καὶ τὰ σταλίζει.

- Κι ὁ Κωσταντίνος ἤρχοντο ἀπὸ τοῦ σεφεριοῦ δου.
Κοιτάζ’ αὐτὰ τὰ πρόβατα, μαλαμοβραχιολᾶτα,
κοιτάζει καὶ τὰ σκυλιὰ ἀσημογερδανᾶτα. 40
— Καλημερὰ σου, λυγερή, — Καλῶς τὸν Κωσταντῖνο.
— Τινούς εἶναι τὰ πρόβατα, μαλαμοβραχιολᾶτα,
τινούς εἶναι καὶ τὰ σκυλιὰ, ἀσημογερδανᾶτα;
— Τοῦ Κωσταντίνου τοῦ μικροῦ, τοῦ μικροκωσταντίνου,
ὅπου μικρὸς παντρεύτηκε, μικρὸς γυναῖκα πῆρε, 45
μικρὸ δὸν ἤρτε μῆνυμα νὰ πάη στὸ σεφέρι,
τῆ μάνα σου παρέγγειλε, τὴν καρδιακά σου μάνα
καὶ στὸ σιαμνὶ μὲ ἑκατὸς κι ἀντρίκεια μὲ ξιουρίσε,
μ’ ἔδωσε δέκα πρόβατα νὰ πᾶ νὰ τὰ φυλάγω.
(’Υστερα αὐτὸς τὴν πῆρε, τὴν ἔβαλε στὸ ἄλογο, γνωρίστηκαν 50
κεῖ πέρα τὴν πῆγε στὸ σπίτι.)
Στὸ ἄλογο τὴν κάθισε, στὸ σπίτι τὴνε πάγει.
Κάτου τὴν ἄφησε κι αὐτὸς πάγει ἀπάνου.
Βρίσκει τὴ μάνα σου, κρατοῦσε στὴν ἀγκαλιὰ της ρόκα.
— Μάνα μ’ ποῦναι ἡ γυναῖκα μου, ποῦναι καὶ ἡ καλὴ μου; 55
— Γυναῖκα σου ἀπόθανε, γυναῖκα σου ἐθάφτη.
— Πόναι, μάνα μ’ τὸ μνήμα δὴς νὰ πάγω νὰ τὴν κλάψω;
— Τὸ μνήμα δὴς χορτάρισε καὶ γνωρισμὸ δὲν ἔχει.
Στὴ μέση τὴν ἔσκισε, στὸ μύλο τὴν πηγαίνει.
Μέγας (1961: 488-490)

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

- Alexiou, M. 1983 «Sons, Wives and Mothers: Reality and Fantasy in Some Modern Greek Ballads». *Journal of Modern Greek Studies* 1: 73-111.
- Beaton, R. M. 1980 *Folk Poetry of Modern Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crapanzano, V. 1973 *The Hamadsha: A Study in Moroccan Ethnopsychiatry*. Berkeley: University of California Press.
- Danforth, L. M. 1989 *Firewalking and Religious Healing: The Anastenaria of Greece and the American Firewalking Movement*. Princeton: Princeton University Press.
- Kακούρη, Κ. 1963 *Διονυσιακά*. Αθήνα.
- Kleinman, A. 1980 *Patients and Healers in the Context of Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Lévi-Strauss, C. 1963 «The Effectiveness of Symbols». *Structural Anthropology*. Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Μέγας, Γ. 1961 «Αναστεναρία και Έθιμα της Τυρινής Δευτέρας». *Λαογραφία* XIX: 472-534.

- Moerman, D. 1979 «Anthropology of Symbolic Healing». *Current Anthropology* 20: 59-80.
- Ρωμαίος, Κ. 1944-5 «Λαϊκές Λατρείες της Θράκης». *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* XI: 1-131.

ΟΤΑΝ ΟΙ ΑΝΤΡΕΣ ΤΑΞΙΔΕΥΟΥΝ

ΧΩΡΟΙ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΔΥΟ ΦΥΛΩΝ

Ιωάννα Μπεοπούλου

1. Χώρος και φύλο

Θα ήθελα να διευκρινίσω ευθύς εξαρχής ότι το περιεχόμενο που θέλησα να δώσω στη λέξη «χώρος», όπως διατυπώνεται στον τίτλο της εργασίας, συμπεριλαμβάνει και τις δύο σημασίες του όρου, την πρώτη, εδαφική κατά κάποιο τρόπο, αλλά και τη μεταφορική, κι αυτό, γιατί πιστεύω ότι μπορεί μεν να αποτελέσει πόλο διερεύνησης και ανάλυσης του θέματος μία χωροταξική παρουσίαση των δύο φύλων, πλην όμως, και ιδιαίτερα στην περίπτωση του Τρίκερι, θα ήταν ελλιπής και στατική, εάν δε συνοδεύεται και από την ανάλυση των άλλων χώρων που οροθετούν και δίνουν κοινωνική υπόσταση στα δύο φύλα, όπως είναι, για παράδειγμα, και πάνω απ' όλα, ο χώρος της συγγένειας ή ο χώρος του τελετουργικού, της σημασιοδότησης και του συμβολικού. Παράλληλα, έκρινα ότι είναι απαραίτητο, μιλώντας για το χώρο, να συμπεριλάβω και τα άλλα στενά συνυφασμένα στοιχεία, που είναι, εκτός από τη θέση και στάση στο χώρο, οι συντεταγμένες της κίνησης και, συνεπώς, του χρόνου.

Στους καθορισμένους μ' αυτό τον τρόπο χώρους, τα επίπεδα είναι πολλαπλά και συχνά είτε αναπαράγουν είτε αναδεικνύουν επιμέρους συνθετικά στοιχεία, πλην όμως η διεξοδική τους ανάλυση θα ήταν αδύνατη στα πλαίσια ενός άρθρου. Λόγω της έκτασης, λοιπόν, του θέματος, θα περιοριστώ σε μια όσο το δυνατόν συνοπτικότερη προσέγγιση δίνοντας αφενός μια εικόνα του συνόλου και φωτίζοντας αφετέρου κάπως ιδιαίτερα ορισμένα της σημεία.